

УДК 37.014.523:2-47(045)

ДУХОВНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ В ОСВІТІ: СПРОБА АНАЛІЗУ**Савчук С.В.**

Луцький педагогічний коледж

У статті проведений аналіз літературних джерел, присвячених проблемі формування духовності. Досліджені окремі аспекти формування духовності у сучасній освіті. Розкрито значення духовно-релігійних цінностей у вихованні всебічно та гармонійно розвиненої особистості. Подано історичні підходи до визначення виховного ідеалу. Окреслено основні загальнолюдські моральні цінності: істина, добро, краса.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, духовно-релігійні цінності, релігійність, мета виховання.

Постановка проблеми. Основним завданням освіти є підготовка молодого покоління до самостійного життя. Це, в свою чергу, означає не лише накопичення знань, розвиток умінь та навичок, формування певного ряду компетентностей, а і формування її духовності, що стане основою діяльності та способів поведінки особистості. Відомий діяч освіти доктор Руфус М. Джоунс багато років тому зазначав: «Знання ні в якому разі не є аналогом мудрості чи благородства духу... Із жалем доводиться констатувати невдачу в головній справі освіти: у формуванні характеру, культури духу, будованні душі» [2, с. 24]. Це положення не втратило своєї актуальності і в наш час.

Від ціннісної основи, закладеної в майбутніх вчителів, залежить, як відбуватиметься подальше формування і розвиток дитини в початковій школі (П. Гальперін, В. Давидов, А. Занков, В. Мухіна та ін.). Учитель початкової школи створює додаткові можливості ефективного розвитку цінностей, оскільки вік дітей характеризується підвищеною емоційністю, вразливістю до зовнішніх дій, зверненістю до світу позитивних цінностей, що проявляється у всіх видах діяльності: навчальній, ігровій, комунікативній, трудовій та ін. Проблема духовного виховання у вищій педагогічній школі є невід'ємним складником системи освіти. Саме тому актуальною стає проблема формування духовних цінностей молодого покоління та використання аксіологічного підходу в навчанні і вихованні особистості. Зважаючи на неможливість цілковитого відділення духовних та релігійних цінностей, необхідним є аналіз змісту даних структур в освіті з погляду духовності та релігійності.

Аналіз досліджень та публікацій. Основи сучасного підходу до виховання духовності представлені в роботах В. Андрущенко, І. Бега, М. Боришевського, Л. Губернського, О. Мартиненка, О. Омельченка та ін. Проблему формування духовних цінностей студентів досліджували О. Белих, О. Олексюк, Т. Петракова та ін. Психологічні процеси розвитку духовності представлені в дослідженнях М. Боришевського, В. Зінченка, Е. Помиткіна та ін. Зв'язок системи освіти та духовності репрезентовано в дослідженнях В. Андрущенко, О. Киричука, П. Щербаня та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на специфіку поняття духовності та певну спорідненість його з релігійністю, є сенс розглянути їх дотичність в освітній площині.

Метою статті є розгляд основних духовних та духовно-релігійних цінностей, виділення

найвищих загальнолюдських моральних норм та ідеалів, формування яких є необхідним для досягнення мети виховання в системі сучасної освіти – всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Виклад основного матеріалу. Феномен духовності є поняттям невичерпним. Спроби описати і зрозуміти природу духовності робились ще стародавніми мислителями: Сократом, Платоном, Арістотелем. Сократ був переконаний, що неможливо правильно мислити і жити недостойно. Його учень, Платон, вперше відокремив духовну і тілесну сутність людини. Він був засновником ідеї блага, яка є «причиною всього правильного і прекрасного. В області видимого вона породжує світло і його владику, а в області, яка досяжна розуму вона – сама владичиця, від якої залежить істина і розуміння, і на неї повинен поглядати той, хто хоче діяти свідомо як в приватному, так і в суспільному житті» [6, с. 324] Благо це те, заради чого і як потрібно жити. В тій же праці знаходимо «Якщо ми не в силах ввійти блага однією ідеєю, то ввіймаймо його трьома – красою, відповідальністю та істиною». Істина, краса, відповідальність – виражені цінності, які сприяють досягненню блага.

Сучасна освіта в Україні носить світський характер, проте тривалий час в історії педагогічної та філософської думки духовність не відділялась від релігійності. В часи Київської Русі приділялась значна увага моральним принципам та духовному ідеалу. У «Повчанні дітям» Володимира Мономаха висувається вимога в обов'язковості поваги до старших, гостинності, любові до ближнього, терпеливості ставленні один до одного, чесності та дотриманні Божих заповідей. Церква значно допомагала у формуванні духовності та освіченості. Довгий період першою книгою для навчання дітей був Псалтир, для щоденного читання простого народу використовувалися Життя святих. Першими учителями були священнослужителі.

Окреслена проблема вивчалась такими просвітителями минулого, як Г. Сковорода, П. Могила, І. Огієнко та ін. Зокрема в творчості Г. Сковороди духовність займає провідне місце. Він писав: «Голова людських справ є дух людини, думки, серце. Кожен має мету у житті та не кожен має головну мету, тобто, не кожен займається головою життя» [8, с. 408]. Головне завдання людини філософ вбачав у душі людини. На його думку людина народжується двічі – фізично і духовно, а духовну людину творить добро, пізнання себе і свого місця в світі. Лише ті цінності, які склалися через шлях добра є складовими духовності.

Видатні педагоги минулого Г. Ващенко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. в основі своєї педагогічної діяльності поклали духовність, яку вони пов'язували з національними аспектами та християнською релігією. Говорячи про національний аспект духовності, треба сказати, що К. Ушинський наголошував на тому, що мова, створена народом розвиває у людині дух. Поряд з цим К. Ушинський основою духовності називав самосвідомість. Він вважав, що необхідним є не лише «запалити» серце, а і підтримувати «духовне вугілля». Щодо зв'язку духовності з релігією, то педагог називав нехристиянську педагогіку річчю немислимою. Учений писав про необхідність визначення мети виховання, яке має передувати формуванню у людини певних якостей: «Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти вам на питання, що він хоче будувати? Те саме повинні ви сказати і про вихователя, який не зуміє чітко й точно визначити вам мету своєї виховної діяльності» [11, с. 25]. На думку педагога найбільшою метою повинне бути вдосконалення людини, суттю якого є «високе і святе» [12, с. 291]. Ідеал «високого», на думку вченого, це Ісус.

Сучасник К. Ушинського П. Редкін головною ціллю виховання називає формування особистості «У дусі краси, істини, добра» [14, с. 216]. Ці ідеї він називає божественними і говорить про те, що в них треба бачити Божество.

Прихильниками антропологічного підходу до формування духовності є С. Булгаков, А. Гусєв і сучасні В. Зеньковський, Т. Петракова, Г. Федотов. Основою духовності людини, на думку вчених, є християнська релігія, Бог (Любов, Істина, Благо); добро і зло є категоріями духовності. Творення добра сприяє зближенню з Богом, а зла – віддаленню. Бог виступає єдиним надійним критерієм для визначення добра і зла.

Норми християнської моралі подані в Біблії про виховання справедливості (Істини) «Не свідчи неправдиво» [Мф. 19.18]; до виховання добра «Шануйте всіх, братство любіть» [Петр. 2. 17]. Плоди духа: любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра, лагідність, здержливість: Закону нема на таких [Гал. 5:22,23].

Дослідженню різних підходів до виникнення моральних норм присвячена монографія А. Гусєва. В своїй праці науковець розмежує релігію і мораль, проте розкриває неспроможність безрелігійних систем [4]. Сучасний філософ В. Зеньковський розвиває цю думку: «Духовний ріст неможливий через розвиток психічних сил – інтелекту, волі чи почуттів, хоча духовне життя і опосередковане цим розвитком душевної периферії» [5, с. 131]. Вчений говорить про те, що «емпірія» це необхідна, але недостатня умова формування духовності.

Щодо релігійних цінностей, то тут важливим є розмежування релігієзнавчого, філософського і релігійного визначення цінностей. Оскільки на території нашої держави найпоширенішим є християнство, то доцільним буде розгляд основних моральних норм характерних саме цій релігії. Вихід на дослідження духовних основ – Віри, Надії та Любові – належить В. Шинкаруку, який ввів ці традиційні релігійні поняття в сучасний філософський простір в Україні. В сучасному ре-

лігієзнавстві релігійні цінності визначаються як сукупність ідей, норм поведінки, дій, за допомогою яких відбувається задоволення духовних потреб віруючого [7, с. 376].

У християнстві не існує однозначного визначення та структури цінностей. Можна спостерігати лише надання пріоритету релігійним, власне християнським, цінностям над іншими цінностями. Християнська релігія визначає віру головною умовою християнського життя, тому що з вірою приходять надія й любов. У вірі є два значення: віра в когось або в щось через визнання їхньої істинності і цінності та віра, як довіра. Обидва значення віри є необхідними християнину. «Найбільшою чеснотою є любов, тому що Бог є любов. Божественна любов вміщує всі інші чесноти, вона прикрашає кожний вчинок і надає йому справжню духовну цінність, бо справжній критерій моральних вчинків визначається їх, мотивами, а не результатом» [15, с. 8]. В Біблії любов позначається термінами «філа», та «агапе», де перше позначає любов, яку людина почуває до друзів і близьких людей, а друге – божественну любов, яка є здатністю творення вищого блага для свого ближнього. Приналежність до християнства найперше вимагає прояву «агапе». Ідеалом божественної любові є Ісус: «Нову заповідь Я вам даю: Любіть один одного! Як Я вас полюбив, так любіть один одного й ви!» (Ів. 13:34). Отже, основними релігійними цінностями можна назвати віру, надію і любов. Вони є взаємозалежними та взаємодоповнюваними, такими, що неможливі одна без іншої. Усі ці моральні ідеали є відображенням самого Бога в людині.

На противагу цьому, атеїзм стверджує створення моралі до виникнення релігії. У монографії Т. Петракова наводить приклад абсурдності цього положення через цитату з наукового збірника, підготовленого Інститутом філософії АН СРСР про походження заповіді «Поважай батька свого і матір свою». Наперед зазначимо, що, на нашу думку, такі твердження спричинила примусовість атеїзму: «Коли люди, вимушені до цього голодом, припинили вбивати і з'їдати старців, останніх почали цінувати як людей, які володіють великим життєвим досвідом, почали поважати старших і перш за все своїх батьків» [3, с. 91]. Ми погоджуємося з Т. Петраковою у відсутності потреби коментувати дане положення. Звичайно, для того, щоб робити висновки про абсолютну неправдивість атеїзму потрібні додаткові наукові докази та все ж не можна відкидати зв'язок духовності з вищою силою. Важливо використовувати позитивний досвід церкви у формуванні духовних цінностей як загальнолюдських ідеалів.

У сучасній науковій літературі трапляються ототожнення духовності з релігійністю. Ці поняття, звичайно, мають багато точок дотику, але, все ж їх не слід ототожнювати. У повсякденному житті «релігійними» ми називаємо людей, які ходять до церкви, дотримуються постів і знають всі обряди. Та не завжди ми можемо назвати таких людей духовними (якщо вони з презирством ставляться до людей іншої конфесії). Всі закони церкви спрямовані на підвищення рівня моральності. Це стосується не лише православної релігії. Науковці, які здійснюють порівняльний аналіз різних віросповідань, робили висновок, що між

ними є багато спільного. Всі народи мають схожі, практично тотожні уявлення про найважливіші цінності. Кожна релігія має свої способи самовдосконалення людини, але всі вони спрямовані на гармонійне співіснування людини та всесвіту, проте неодноразові переклади релігійних текстів та суб'єктивне осмислення основних істин спричинили деякі розбіжності у визнанні основних моральних норм у різних людей. Не зважаючи на вищесказане та на те, що у різні часи і на різних територіях були свої, відмінні умови життя, розвитку та політичні процеси, сформувалися загальні цінності: добро, безкорисливість, любов і повага до ближнього, які умовно можна назвати істиною, добром та любов'ю.

Цікавим для нашого дослідження є підхід до формування духовності Т. Тюріної. В її працях аналізується проблема духовного становлення людини в єдності її фізичної, душевної та духовної природи. Дослідниця зазначає: «В основі природи духовності лежать вищі духовні цінності, прагнення до самопізнання і самореалізації, усвідомлене культивування в собі найкращих людських якостей, устремління жити за духовними заповідями – законами Добра, Істини, Краси, Любові, Миру, Гармонії; розуміння вищого сенсу свого життя у пориваннях, потягу до Бога» [10, с. 28-29].

Із вищесказаного видно, що антропологічний принцип формування духовних цінностей є дієвим, але не єдиним обов'язковим у названому процесі.

Аналізуючи все розмаїття виховних орієнтирів, як в історії педагогічної думки так і в сучасних дослідженнях, важливим для педагогіки є виділення системи вищих цінностей: в галузі моральності – добро; в галузі пізнання – істина; в галузі естетики – прекрасне; в галузі політики і права – справедливість.

Істина, добро, краса – яскраво виражені цінності. Вищі цінності є духовними цінностями, отже, духовність – поєднання істини, добра та любові. Духовність виявляється в діяльності, тому що без неї перша втрачає соціальний зміст, перетворюється на ілюзію. Нерідко істина стає суб'єктивною, справедливість часто залежить від політичних процесів та вподобань, а любов ототожнюється з тілесними насолодами. Має право на існування думка про те, що істина, як духовна цінність вищого рівня проявляється в розумінні. Добро – у волі, а краса у почуттях. Як відомо, основними релігійними цінностями є Віра, Надія, Любов.

Сучасний науковець В. Андрущенко, говорячи про духовність освіти, припускає, що всі ці цінності, як духовні, так і релігійно-духовні є притаманними і присутніми в освіті: істина, як знання і пізнання нового; добро, як спосіб формування

почуття власної відповідальності за свої вчинки перед суспільством та перед іншою людиною; краса, як здатність людини відчувати мистецтво, відтворювати його через різні напрями художньої самодіяльності. Щодо релігійно-духовних цінностей, науковець зазначає, що без віри в освіті неможливі наукові відкриття, надія – почуття й усвідомлення людиною необхідності змін, а любов в освіті формує любов до рідного краю, землі та людей. Науковець робить висновок про те, що процес формування всіх цих фундаментальних категорій духовності в системі освіти повинен мати взаємодоповнений характер. Причому найкращий результат буде там, де означена взаємодія буде у спільній діяльності педагога та учня та здійснюватиметься як взаємозацікавлений процес, довірливо і чуттєво [1, с. 721-740].

Висновки і пропозиції. Провівши аналіз літературних джерел, присвячених проблемі духовності та релігійно-духовних цінностей, можна зробити висновок, що ці поняття є багатомірними і не можуть розглядатись однобоко, адже різні їх прояви є взаємодоповнюючими та взаємовиключаючими. Вони є дотичними, але не можна їх ототожнювати.

У сучасних умовах становлення української освіти ми не можемо орієнтуватися лише на релігію чи формування стійкої ідеології. В християнстві найбільшою цінністю проголощується Бог, в комуністичній ідеології – суспільство, в сучасній гуманістичній системі – людина. Сенс виховання в педагогіці – це досягнення результатів, які ми можемо побачити. В умовах освітнього процесу це можливо через засвоєння знань, які об'єднують людство та подаються високодуховним учителем. У використанні релігійних традицій необхідно бачити зерно істини, та вміти відокремити його від історичного пилу та забобонів. В. Сухомлинський стверджував, що «справжнє виховання самовиховання» [9, с. 248]. Якщо виховання було добрим, то самовиховання триватиме все життя. Тому, за висловом К. Ушинського: «Беручи в свої руки керування людською природою, що розвивається, всіляке виховання треба завершувати передачею його в руки самого вихованця» [13, с. 37]. Тому, важливим є використання всього найціннішого, що накопичилось протягом багатотисячолітньої історії нашого народу: віру у вищі сили, виховання на благо суспільства, любов і повагу до дитини, розвиток індивідуальності особистості. Для досягнення найкращого результату у процесі виховання та навчання необхідно є гармонія знань (розуму) та емоцій (серця), які разом спрямовують особистість у правильному напрямку.

Список літератури:

1. Андрущенко В.П. Світанок Європи : проблема формування нового учителя для об'єднання Європи XXI століття / В. Андрущенко. – К.: Знання України, 2012. – 1099 с.
2. Бейли А. От интеллекта к интуиции / А. Бейли / пер. с англ. Geneva: Association Lucts Trust, Geneva, 1994; Новочеркасск: Агентство «САГУНА», 1994. – 214 с.
3. Губанов Н.И. Простые нормы морали и религии / Н.И. Губанов // Нравственность и религия. – М.: ИФАН СССР, 1964. – С. 88-103.
4. Гусев А. Религиозность как основа нравственности: Против автономистов – 2-е изд. / А. Гусев. – Казань, 1894. – 246 с.
5. Зеньковський В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В.В. Зеньковський – М.: Изд-во СВБ, 1993. – 223 с.
6. Платон. собр. соч. : в 3 т. – М., 1968-1972. – С. 324.

7. Релігієзнавчий словник. – К., 1996. – С. 376.
8. Сковорода Григорій. Твори: У 2-х т. / Г. Сковорода. – К.: Обереги, 1994. – Т. 2: Трактати. Притчі. Переклади. Листи. – С. 408.
9. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю / В.А. Сухомлинский – К.: Рад. шк., 1984. – 254 с.
10. Тюріна Т.Г. Духовна педагогіка: витоки, сутність і перспективи розвитку / Т.Г. Тюріна – Л.: Сполом, 2005. – 276 с.
11. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський. Твори у 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 4. – 518 с.
12. Ушинський К. Д. Педагогічні твори М.І. Пирогова / К.Д. Ушинський. Твори у 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 1. – С. 291.
13. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. шк., 1974. – 150 с.
14. Цит. за: Демков М.И. Русская педагогика в главных ее представлениях. Опыт историко-педагогической хрестоматии. – М., 1898. – 480 с.
15. Чекалов И.В. Нравственное богословие : христианская этика / И.В. Чекалов. – Бишоффен, 1993.– С. 8.

Савчук С.В.

Луцкий педагогический колледж

ДУХОВНЫЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ЦЕННОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ: ПОПЫТКА АНАЛИЗА

Аннотация

В статье проведен анализ литературных источников, посвященных проблеме формирования духовности. Исследованы некоторые аспекты формирования духовности в условиях нынешнего образования. Рассмотрено использование духовно-религиозных ценностей в воспитании всесторонне и гармонично развитой личности. Представлены исторические подходы к определению идеала воспитания. Выделены основные общечеловеческие моральные ценности – истина, добро, красота.

Ключевые слова: духовность, духовные ценности, духовно-религиозные ценности, религиозность, цель воспитания.

Savchuk S.V.

Lutsk Pedagogical College

THE SPIRITUAL AND RELIGIOUS VALUES IN EDUCATION: THE ATTEMPT TO ANALYZE

Summary

The analysis of scientific sources, devoted to the problem of the spirituality formation is disclosed in the article. Some aspects of the spirituality formation in modern education are researched. The use of the spiritually-religious values in teaching the comprehensively and harmoniously developed personality is considered. Some historical approaches for determination the ideal of education are represented. The basic common moral values are selected: the Truth, the Good, the Beauty.

Keywords: spirituality, spiritual values, spiritually-religious values, religiosity, purpose of education.